

*Катаєв Є. С., кандидат психологічних наук, СНС,
доцент кафедри суспільних наук НУОУ
імені Івана Черняхівського (м. Київ)*

ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

Дана стаття присвячена проблемі інформаційно-психологічної безпеки особистості в сучасному (інформаційному) суспільстві. В ній розглядається яке місце в системі безпеки, інформаційної безпеки та в інших сферах безпеки держави займає інформаційно-психологічна безпека особистості, які чинники на неї впливають.

Данная статья посвящена проблеме информационно-психологической безопасности личности в современном (информационном) обществе. В ней рассматривается какое место в системе безопасности, информационной безопасности и в других сферах безопасности государства занимает информационно-психологическая безопасность личности, какие факторы на нее влияют.

У наш час виникає необхідність постійної готовності до впливу різноманітних форм маніпуляційного характеру, які проявляються як в безпосередньому спілкуванні, так і в засобах масової комунікації (друк, телебачення, кіно, радіо), в різних виступах у масовій аудиторії, свідомо чи ні, цілеспрямовано або мимоволі. Використовуються психологічні засоби маніпулятивного характеру значною мірою не на нашу користь [1-5].

Все це впливає на перебіг соціальних процесів та й відбивається на особистості, на її включеності до інформаційного простору, утворює новий феномен “інформаційної (інформаційно-психологічної) безпеки особистості”. Даний феномен постає одним із найважливіших чинників забезпечення безпеки держави, тому що має відношення до свідомості людини, її переконань, смислів, ідеалів і впливає на її поведінку, життя та діяльність. Тим самим визначаючи ефективність людини, ступінь корисності її для суспільства [2, 5, 7, 8].

Однак дана проблематика, на сучасному етапі розвитку психологічної науки постає недостатньо дослідженою, що й обумовлює актуальність нашої статті, визначає її мету та завдання.

Мета: Визначити аспекти інформаційно-психологічної безпеки особистості у сучасному суспільстві.

Завдання: З'ясувати, що являє собою інформаційно-психологічна безпека особистості у контексті національної безпеки в умовах сучасного (інформаційного) суспільства та основні загрози щодо неї.

В сучасних умовах Україна є об'єктом безперервного інформаційно-психологічного впливу, що обумовлено її геополітичним положенням і наявністю політичних, економічних та інших інтересів щодо нашої держави з боку розвинених країн та сусідніх держав, що зумовлює велику ймовірність

втягнення її в різноманітні інформаційні війни [3].

У цьому контексті проблеми забезпечення інформаційної безпеки національних інтересів у будь-якій сфері останнім часом набуває усе більшої значущості. Згідно зі ст.17 Конституції України, забезпечення інформаційної безпеки держави стоїть на одному рівні із захистом суверенітету й територіальної цілісності України, забезпечення її економічної безпеки як найважливішими функціями держави.

Державна політика забезпечення інформаційної безпеки України є невід'ємною складовою державної політики національної безпеки України і являє собою офіційно прийняту систему поглядів та практичну діяльність органів державної влади і управління, спрямовану на забезпечення такого стану соціальних суб'єктів, при якому наявність будь-якої інформаційної загрози не призводить до зниження рівня інформаційної безпеки нижче припустимого, небезпечного з високою ймовірністю реалізації негативних інформаційних впливів.

Особлива увага приділяється дослідженню проблем інформаційної безпеки суспільства та особистості: розглядаються суспільна свідомість та її роль у формуванні національної ідеї, сучасні технології маніпуляції масовою свідомістю, сучасні засоби впливу на суспільство та фактори негативного інформаційно-психологічного впливу на суспільну свідомість, шляхи їх нейтралізації, як модель особистості – морально-семантичний фільтр – його складові та механізми сприймання інформації із оточуючого середовища, свідомість і підсвідомість особистості та механізми їх взаємодії, рефлексивне управління як технологія маніпуляції поведінкою особистості, безпека життєдіяльності людини в інформаційному просторі.

Для розуміння інформаційної

(інформаційно-психологічної) безпеки особистості в умовах сучасного суспільства необхідно з'ясувати яке місце вона займає у системі національної безпеки.

Основні засади державної політики, спрямованої на захист національних інтересів, гарантування в Україні безпеки особистості, суспільства і держави від зовнішніх й внутрішніх загроз в усіх сферах життєдіяльності містяться в законі України "Про основи національної безпеки України". У ньому наведені визначення базових термінів, а саме [2, 3]:

національна безпека — захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам;

національні інтереси — життєво важливі матеріальні, інтелектуальні і духовні цінності Українського народу як носія суверенітету і єдиного джерела влади в Україні, визначальні потреби суспільства і держави, реалізація яких гарантує державний суверенітет України та її прогресивний розвиток;

загрози національній безпеці — наявні та потенційно можливі явища і чинники, що створюють небезпеку життєво важливим національним інтересам України.

Крім того, національна безпека визначається як сукупність зв'язків і відношень, які характеризують такий стан особистості, соціальної групи, суспільства, держави, народу, при якому забезпечуються їх тривале, стабільне існування, задоволення і реалізація життєвих потреб, спроможність до ефективного відбиття внутрішніх і зовнішніх загроз, саморозвитку і прогресу.

Правову основу у сфері національної безпеки України складають Конституція, закони України, міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також видані на виконання законів інші нормативно-правові акти.

Об'єктами національної безпеки є [3]:

людина і громадянин — їхні конституційні права і свободи;

суспільство — його духовні, морально-етичні, культурні, історичні, інтелектуальні та матеріальні цінності, інформаційне і навколишнє природне середовище і природні ресурси;

державна — її конституційний лад, суверенітет, територіальна цілісність і недоторканність.

Національна безпека включає наступні складові:

зовнішньополітична сфера;
сфера державної безпеки;
воєнна сфера та сфера безпеки державного кордону України (воєнна безпека);
внутрішньополітична сфера;
економічна сфера;
соціальна та гуманітарна сфери;
науково-технологічна сфера;
екологічна сфера;
інформаційна сфера (інформаційна безпека).

Отже ми спостерігаємо, що інформаційна сфера фактично перетинає усі підсистеми національної безпеки, а в умовах переходу до інформаційного стану розвитку суспільства і постає визначальною для соціальної та гуманітарної сфер, де й знаходиться предмет нашого дослідження людина (особистість).

Далі ми перейдемо до розгляду основних понять, що визначають проблематику інформаційної (інформаційно-психологічної) безпеки особистості, а саме: "інформаційна безпека суспільства", "інформаційна (інформаційно-психологічна) безпека особистості", "інформаційне середовище", "загрози інформаційній безпеці особистості", "психологічне здоров'я" та інші.

Відмітною особливістю нашого часу є перехід до нового якісного стану суспільства, який характеризується різким підвищенням ролі інформаційних процесів й, зокрема, створенням цілої індустрії виробництва інформації. Передбачається, що сучасне суспільство знаходиться на переході до якісно іншої форми свого існування — інформаційному суспільству і в ширшому контексті — до інформаційної цивілізації [4, 5, 7, 8].

Життя людини розгортається не лише у фізичному середовищі, світі природи, але і у світі штучному, який ним самими і створений. Його можна розділити на дві основних складових частини — техносферу (світ техніки, технологій і тому подібне) та інформаційне середовище.

Розглянемо основні особливості інформаційного середовища, як об'єктивного поля, основи сучасного життя, функціонування та життєвих реалізацій суспільства, людини (особистості) [2].

Першою характерною особливістю інформаційного середовища суспільства, в більш широкому контексті — усій людській цивілізації, є те, що їй властиво постійне і стрімке розширення, яке здійснюється самою людиною (окремими особами, групами людей, організаціями, певними соціальними інститутами та інші). Особливо бурхливо розширення інформаційного середовища

суспільства відбувається останнім часом, і темпи його постійно зростають.

Другою характерною особливістю є те, що в інформаційному середовищі в інтегрованому виді, в різноманітних поєднаннях, одночасно функціонує інформація, яка адекватно відбиває існуючий світ, а також деформована, спотворена інформація.

Це обумовлено як складністю самого процесу пізнання і неповнотою наших знань про світ, так і упередженістю, суб'єктивністю людей, що її породжують, часто – цілеспрямованим використанням інформаційних процесів для введення оточення в оману, досягнення власних цілей й ігнорування того, що наноситься збиток і шкоду іншим людям.

Тобто спостерігається дві основні тенденції, а саме: стрімке розширення інформаційного простору (що само по собі вже є загрозою для особистості) та свідоме чи несвідоме викривлення інформації, утворення ілюзорного життєвого простору.

Все це є полем у якому формуються система інформаційної безпеки та система інформаційних небезпек суспільства і особистості.

В основі розуміння інформаційної безпеки суспільства лежать поняття пов'язані із розумінням колективної, масової, суспільної, національної свідомості.

Інформаційна безпека суспільства є системою вищого рівня для системи інформаційної (інформаційно-психологічної) безпеки особистості, тому, що людина й особистість проходять шлях свого розвитку, становлення у процесі соціалізації і набувають своїх особливостей і рис у відповідності до особливостей даного суспільства (географічне положення, стан розвитку, історія, мова, традиції, політичний устрій, національні ідеї, смисли та інше). Тому вплив на суспільство та суспільну свідомість є одним із найважливіших чинників, який і визначає те, якою буде особистість, а відповідно її спроможність чинити опір негативним інформаційно-психологічним впливам [2, 3].

До загроз на цьому рівні можна віднести цілеспрямований інформаційно-пропагандистський вплив на суспільство, суспільну свідомість, культуру суспільства з метою зміни чи викривлення їх. У якості інструменту можуть використовуватися пропаганда, нав'язування інших цінностей, образів, PR-технології, нейролінгвістичне програмування та інші форми і способи впливу.

Отже нами розглянуто інформаційне середовище, його особливості, у межах якого

відбувається формування людини (особистості), та основні різновиди впливу на це середовище за допомогою різноманітних інформаційних засобів.

Для подальшого розгляду нашої проблематики необхідно дати визначення, що являє собою безпека, інформаційна безпека та інформаційно-психологічна безпека особистості у суспільстві.

Відповідно до положень академічних тлумачних словників російської, англійської, французької і німецької мов поняття "безпека" пов'язується не лише з відсутністю загрози, а більшою мірою із станом, почуттями і переживаннями людини, стан, почуття або засоби перебування у безпеці, відсутність тривожності, упевненість, стабільність, свобода від небезпеки, відсутність занепокоєння, можливість розраховувати на що-небудь та інші [2].

Таким чином, в різних культурах сформувалися приблизно однакові уявлення про безпеку, акцент в яких робиться на почуттях і переживаннях людини, пов'язаних з його положенням в сьогоденні і перспективами на майбутнє. Іншими словами, для людини безпека переживається, в першу чергу, як почуття захищеності від дії різного роду небезпек.

Можна стверджувати, що психологічна безпека розглядається як стан суспільної свідомості, при якому суспільство в цілому і кожна окрема особа сприймають існуючу якість життя як адекватне і надійне, оскільки воно створює реальні можливості для задоволення природних і соціальних потреб громадян в сьогоденні і дає їм підстави для упевненості в майбутньому.

Зміст поняття "інформаційно-психологічна безпека" в загальному вигляді можна позначити як стан захищеності індивідуальної, групової і громадської свідомості, соціальних суб'єктів різних рівнів спільності від дії інформаційних чинників, що викликають дисфункціональні соціальні процеси. Іншими словами, йдеться про такі соціальні процеси, які ускладнюють, або перешкоджають нормальному функціонуванню державних і соціальних інститутів суспільства та людини як повноправного і вільного громадянина [2, 3].

Таким чином, проблема інформаційно-психологічної безпеки особистості, її психологічної захищеності та способів формування психологічного захисту в умовах кардинальних змін суспільства викликає інтерес у багатьох дослідників як в теоретичному, так і в прикладному плані.

Для того, щоб забезпечити інформаційну (інформаційно-психологічну) безпеку особистості у суспільстві, необхідно з'ясувати основні загрози стосовно неї.

Загальним джерелом зовнішніх загроз інформаційно-психологічної безпеки особистості виступає та частина інформаційного середовища суспільства, яка через різні причини неадекватно відбиває оточуючий світ. Тобто, інформація, яка вводить людей в оману, у світ ілюзій, не дозволяє реально сприймати оточення і саму себе.

Це пов'язане із тим, що інформаційне середовище набуває для людини характеру другої, суб'єктивної реальності. Ту її частину, яка містить інформацію, що неадекватно відбиває навколишній світ, й ті її характеристики і процеси, які ускладнюють, або перешкоджають адекватності сприйняття та розуміння людиною оточення і самої себе. Це можна умовно позначити як "ілюзорна реальність". Незважаючи на свою ілюзорність, вона є основним зовнішнім джерелом загроз інформаційно-психологічної безпеки особистості [2, 3, 6].

У іншу групу джерел загроз можна включити дії тих людей, які, переслідуючи власні цілі, домагаються цього, використовуючи різні способи інформаційно-психологічного впливу на інших людей без урахування їх інтересів, вводячи в оману, діють врозріз з їх інтересами, завдаючи їм шкоду. Це є діяльність різних осіб – від політичних лідерів, державних і громадських діячів, представників засобів масової комунікації, літератури і мистецтва, до повсякденних партнерів по міжособистісній взаємодії.

Доступ до широкомасштабного використання нових інформаційних технологій і контролю за засобами масової комунікації багаторазово посилює можливості інформаційно-психологічного впливу на людей за допомогою зміни інформаційного середовища суспільства. Більшою мірою це притаманне різноманітним соціальним організаціям – різним об'єднанням людей, соціальним групам, громадським, політичним та державним структурам, деяким соціальним інститутам суспільства.

У зв'язку з цим можливо виділити ще три відносно самостійних групи джерел загроз інформаційно-психологічній безпеці особистості. Для особистості може являти інформаційно-психологічну небезпеку діяльність різних угруповань і об'єднань людей, зокрема, деяких політичних партій, суспільно-політичних рухів, націоналістичних і релігійних організацій, фінансово-економічних

і комерційних структур, лобістських і мафіозних груп. Їх діяльність стає небезпечною, з того часу, як тільки для досягнення своїх цілей вони починають застосовувати різного роду засоби інформаційно-психологічного впливу, змінюючи за допомогою цього поведінку людей та наносити шкоду їх інтересам [2, 3].

Сучасні фахівці в галузі інформаційної безпеки особистості пропонують ще одну класифікацію основних інформаційних загроз суспільству й особистості, яка відбиває реальний стан пострадянського простору, а саме:

1. Обмеження, свободи слова та доступу громадян до інформації.

2. Руйнування системи цінностей, духовного та фізичного здоров'я особистості, суспільства, негативні зміни їх цільових настанов.

3. Маніпулювання громадською думкою з боку влади, фінансово-політичних кіл.

4. Обмеження можливостей органів влади прийняти адекватні рішення.

5. Порушення штатного режиму функціонування (руйнування) критично важливих інформаційних мереж, систем управління.

6. Несанкціонований виток таємної, конфіденційної та іншої інформації.

7. Спотворення (знищення) інформаційних ресурсів, програмного забезпечення.

8. Низький рівень інтегрованості у світовий інформаційний простір.

Окрім загроз інформаційній (інформаційно-психологічній) безпеці особистості виокремлюють й засоби впливу.

Як основні засоби інформаційно-психологічного впливу на людину, в узагальненому виді, виділяють наступні: засоби масової комунікації; література; мистецтво; освіта; виховання; особистісне спілкування.

Крім того виділяють внутрішні джерела загроз інформаційно-психологічній безпеці особистості, які закладені в самій біосоціальній природі психіки людини, в особливостях її формування і функціонування, в індивідуально-особистісних характеристиках індивіда.

Через ці особливості люди відрізняються здатністю до сприйняття інформації, можливостями аналізу й оцінки її.

Окрім індивідуальних особливостей є певні загальні характеристики і закономірності функціонування психіки, які впливають на схильність до зазначеного впливу.

Існують певні закономірності сприйняття і реагування на малоусвідомлювані і неусвідомлювані дії, наприклад, на підпорогові стимули і тому подібне.

Знання своїх індивідуально-психологічних особливостей і загальних характеристик, закономірностей функціонування психіки стає для людини у сьогоденні не лише обов'язковим елементом його загальної культури, але й необхідною умовою безпеки у соціальній взаємодії, в різних міжособистісних комунікативних ситуаціях [2, 3, 9].

Поряд із представленими підходами та чинниками загроз, фахівці відносяться до основних загроз інформаційній безпеці особистості ще й психологічні маніпуляції та прихований примус.

Виникнення та широке застосування даних різновидів впливу обумовлені змінами у суспільстві, ломкою соціальних структур, громадських стосунків, поглиблення процесів демократизації й гласності, які створюють для людини якісно нові альтернативи вибору життєвого шляху. В той же час ці явища викликають у багатьох людей дезорієнтацію в особливостях сучасної соціальної ситуації, напрями її розвитку, невизначеність в уявленнях про перспективи власного життєвого шляху.

Спостерігається гостре відчуття людиною своєї соціальної незахищеності, невпевненості у власному майбутньому, загрози безпеці існування як повноцінного громадянина і особистості, а перехід до вільного ринку, абсолютизація ринкових стосунків і конкуренції як способу соціальної взаємодії неминує приводять сучасне суспільство до масового використання психологічних маніпуляцій.

В інформаційному аспекті маніпулятивний вплив розглядається як особливий вид інформаційного впливу де інформація виступає як засіб примушення особистості до здійснення вчинків, які є невластивими або неприйнятними для неї [2, 3].

Висування психології маніпуляцій, як суспільно-психологічного явища, на провідне місце в системі загроз інформаційно-психологічної безпеки особистості визначається наступними чинниками [2-4]:

масовим поширенням і включеністю психологічних маніпуляцій в інформаційно-комунікативні процеси, ефект дії яких багаторазово посилюється широкомасштабним і стихійним поширенням новітніх інформаційних технологій, засобів комунікації, телекомунікаційної техніки тощо;

різким збільшенням кількості суб'єктів

маніпулятивної дії (політичні, релігійні, містичні організації, рекламні агентства, різні фінансові і інші комерційні структури, окремі особи), що мають доступ до сучасних маніпулятивних технологій і засобів поширення інформації;

відсутністю дієвої системи соціально-психологічного захисту особистості в масштабах суспільства в цілому, оскільки традиційні захисні механізми зруйновані або просто неадекватні сучасним умовам, а нові не сформовані достатньою мірою;

стихійним і масовим поширенням новітніх маніпулятивних технологій (наприклад, НЛП – нейролінгвістичне програмування та інші);

слабкою сформованістю у громадян механізмів індивідуального психологічного захисту від маніпулятивних дій;

підвищеною схильністю значної частини населення впливу маніпуляції у зв'язку з тривалим знаходженням в кризових умовах кардинальної зміни суспільства, що різко знижує опір до неї.

Відмічені вище чинники перешкоджають формуванню адекватної інформаційно-орієнтовної основи соціальної поведінки, життєдіяльності особистості, пригнічують її емоційно-вольову сферу.

Поряд із маніпуляцією (маніпулятивним впливом) важливе місце посідає таємний примус особистості, який розглядається як соціально-психологічне явище [2, 3].

Спроби проаналізувати способи таємного управління людиною, які по своїй суті є прихованим психологічним примусом особистості, виділити їх істотні характеристики і закономірності функціонування серйозним чином ускладнюються двома основними обмеженнями.

Перше з них пов'язано з тим, що використання цих способів ніколи не афішувалося, а їх застосування публічно навіть засуджувалося. Друге обмеження пов'язане з певною універсальністю цих способів та багатоманітністю проявів, специфічністю застосування в різних ситуаціях.

Широке використання способів прихованого психологічного примусу людей в різних культурах і соціальних сферах, в різноманітних ситуаціях взаємодії людей знайшло віддзеркалення в уявленнях і поняттях повсякденної та наукової мови. Це обумовлено поширеністю і функціонуванням таємного примусу особистості як міжкультурного соціально-психологічного феномену соціальної взаємодії, що зафіксовано у ряді термінів і понять повсякденної мови, в описах прийомів

й певних схем використання методів дії на людину, в наукових уявленнях про механізми і узагальнені моделі процесів психологічної та інформаційної дії.

Афери, махінації, шахрайство, блеф, страгати, маніпуляції, психологічні і рефлексивні ігри, політичні інтриги, містифікації, провокації, психологічні й таємні операції, пропаганда і психологічна війна, управління супротивником, політичні ігри, рекламні кампанії, політична та комерційна реклама, дезінформація та інші – далеко не повний перелік понять, які використовуються для позначення способів та проявів феномену таємного примусу людини [2, 3, 5].

В той же час слід зазначити, що відбувається певна трансформація моральної оцінки способів таємного примусу, що використовуються у сфері соціального управління. Моральне несхвалення їх використання сприяє появі такого прийому, як публічне звинувачення опонентів в їх застосуванні й, таким чином, в порушенні нібито загальноприйнятої етики соціальної взаємодії.

От же нами було розкрито систему інформаційної (інформаційно-психологічної) безпеки особистості у сучасному

(інформаційному) суспільстві, основні джерела загроз та їх різновиди, зміст основних понять, що визначають сукупність явищ і процесів у цій сфері.

Висновки:

1. Інформаційна (інформаційно-психологічна) безпека особистості у сучасному (постсучасному, інформаційному) суспільстві постає як нагальна проблема, яка потребує комплексного та системного вирішення.

2. Інформаційно-психологічна безпека особи визначається як стан захищеності психіки від дії різноманітних інформаційних чинників, що перешкоджають або ускладнюють формування і функціонування адекватної інформаційно-орієнтаційної основи соціальної поведінки людини, перешкоджають процесу її соціалізації особистості та в цілому негативно впливають на життєдіяльності її в сучасному суспільстві.

3. В сучасному світі існує безліч різноманітних загроз інформаційно-психологічній безпеці особистості (зовнішні, внутрішні та інші) які впливають на людину на різних рівнях, різноманітними засобами, маніпулюючи її свідомістю та утворюючи хибні форми сприйняття нею реальності.

Література

1. Голубев В.О. Інформаційна безпека: проблеми боротьби з кіберзлочинами: Монографія. – Запоріжжя ГУ “ЗІДМУ”, 2003. – 250 с.
2. Грачев Г.В. Информационно-психологическая безопасность личности: состояние и возможности психологической защиты / Г.В.Грачев. – М. : Изд-во РАГС, 1998 – 125 с.
3. Інформаційна безпека особистості, суспільства, держави : підруч. для студ. військ. спец. вищ. навч. закл. / Я. М. Жарков [та ін.] ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К. : ВПЦ “Київський університет”, 2008. – 254 с.
4. Информационное общество: Сб. – М.: ООО "Издательство АСТ", 2004. – 507, [5] с. – (Philosophy).
5. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика общество и культура [Текст] / М. Кастельс: пер. с англ. под. науч. ред. О. И. Шкаратана. – М.: ГУ ВШЭ, 2000. – 608 с.
6. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. – М. : Смысл, Академия, 2005. – 352 с.
7. Павленко Ю.В. Історія світової цивілізації: Соціокультурний розвиток людства: Навч. посібник. Вид. 3-тє, стереотип. / Відп. ред. та автор вст. слова С. Кримський. – К. : Либідь, 2001. – 360 с.
8. Рождественский Ю.В. Введение в культуроведение. М.: ЧеРо, 1996. – 288 с.
9. Хекхаузен Х. Мотивация и деятельность. – 2-е изд. / Х. Хекхаузен. – М. : Смысл, СПб.: Питер. – 2003. – 860 с.

Katayev Y., candidate of psychological sciences, senior staff scientist

INFORMATIVELY-PSYCHOLOGICAL SAFETY OF PERSONALITY IS IN THE CONDITIONS OF MODERN SOCIETY.

This article is sanctified to the problem of informatively-psychological safety of personality in modern (informative) society. In her what place is examined in the system of safety; informative safety and informatively-psychological safety of personality occupies in other spheres of safety of the state, what factors influence on her. The various forms of influence are examined on informatively-psychological safety of personality, manipulation, secret compulsion and other. In addition, in the article the lighted up threats in the modern world (external, internal et al) which influence informatively-psychological safety of personality on a man on different levels, by various facilities, manipulating her consciousness and forming the erroneous forms of perception by her realities